

KERİMİ, Fâtih

ta, Kerîmî'nin yaklaşık dört ay kaldığı İstanbul'da Balkan savaşlarıyla ilgili izlenimleri, dönemin aydınları ve devlet erkânı ile yaptığı söyleşileri yer almaktadır. *Vakit* gazetesinin 1912-1913 yıllarında almış dört mektup şeklinde yayımlandıktan sonra aynı dönemde *Şûrâ* dergisinde çıkan "İstanbul Tesiratları" adlı makaleleriyle beraber basılmıştır. Esere dönemin Türk aydınlarından çok sayıda kişinin el yazıları ve fotoğrafları da ilâve edilmiştir. Kitap Fazıl Gökçek tarafından latin harflerine aktarılmıştır (İstanbul 2001). Abdullah Battal Taymas, Fâtih Kerîmî'nin *Orenburg Seyahatnamesi* adlı bir kitabının daha olduğunu belirtmişse de bu esere ulaşılammıştır. **İlmî Eserleri.** *Muallim ve Mürebbiyelere Rehnâme I* (Kazan 1901); *Muallim ve Mürebbiyelere Rehnâme II* (Kazan 1901); *Muhtasar Târîh-i İslâm* (Kazan 1901); *Târîh-i Enbiyâ* (Kazan 1902, ibtidâî mektepler için ders kitabıdır); *Muhtasar Târîh-i Umûmî* (Orenburg 1911); *Resimli Geografya Dersleri* (Orenburg 1919); *İçtimai Terbiye* (Kazan 1924).

Bunların dışında Tatar şairi Derd-mend'in (Zakir Remiev) eserlerini topluca yayımlayan Kerîmî (Kazan 1929) Lenin'den *Agrarya Meselesi*'ni (Kazan 1917), Barthold'dan *Türkistan Târîhi*'ni (Moskova 1931), değişik dillerden *Hatunlar Vezaifi*, *Türk Hanımları*, *Arap Toyu* adlı eserleri ve çeşitli milletler hakkında kısa bilgi veren kırka yakın kitabı Tatarca'ya çevirmiştir. Ayrıca *Vakit*, *Kazan Muhbiri* gibi gazetelerde ve *Şûrâ* dergisinde yayımlanmış yüzlerce makalesi bulunmaktadır.

BİBLİYOGRAFYA :

Abdurrahman Sadi, *Tatar Edebiyatı Tarihi*, Kazan 1926, s. 122-124; G. V. Mende, *Der Nationale Kampf der Russlandtürken*, Berlin 1936, s. 68, 71, 75; Abdullah Battal Taymas, *Rus İhtilalinden Hatıralar*, İstanbul 1947, s. 31-32; a.mlf., "La littérature des tatars de Kazan", *Ph. TF*, II, 768-769; a.mlf., *Kazan Türkleri*, Ankara 1966, s. 138-139, 189; Muhammet Gaynullin, *Tatar Edipleri*, Kazan 1978, s. 50-78; *Tatar Megrifetçilik Edebiyatı* (haz. Muhammet Gaynullin), Kazan 1979, s. 220-263, 411-412; Nadir Devlet, *Rusya Türklerinin Milli Mücadele Tarihi (1905-1917)*, Ankara 1985, s. 91; 114, 152, 172, 177, 271, 288; *Tatar Edebiyatı Tarihi*, Kazan 1985, II, 280, 289, 334-350, 512-513; Cemaeddin Velidov, *Oçerk İstorii Obrazobannosti i Literaturi Tatar*, Oxford 1986, s. 133-134, 196-197; Muhammet Mehdiiev, *Edebiyat hem Çınbarlık*, Kazan 1987, s. 209-232; *Rusya'da Birinci Müslüman Kongresi* (haz. İhsan İlgar), Ankara 1990, s. 75-77, 238, 276-280, 322 (Kerîmî'nin I. Müslüman Kongresi'ndeki konuşmaları); Ebrar Kerimullin, "Fatih Kerimi ve

İstanbul Mektupları", *Türkiye Cumhuriyeti Devletinin Kuruluş ve Gelişmesine Hizmeti Geçen Türk Dünyası Aydınları Sempozyumu Bildirileri* (nşr. Abdulkadir Yuvalı v.dğr.), Kayseri 1996, s. 335-345; *Fatih Kerimi*, Kazan 2000, s. 317; Akdes Nimet Kurat, "Kazan Türklerinin Medeni Uyanış Devri", *DTCFD*, XXIV/3-4 (1966), s. 98-99, 118, 181-183; Refik Nefiygov, "Fatih Kerimi Turında", *Kazan Utları*, sy. 1, Kazan 1993, s. 158-163; Naile Binark, "Fatih Kerimi", *TDEA*, III, 165.

İSMAIL TÜRKÖĞLU

KERİMOVİÇ, Mehmet Ali

(1872-1943)

Boşnak âlimi.

Ljubuški'de doğdu. İlk öğrenimini burada tamamladı, rüşdiyeyi Mostar'da okudu. Bu sırada Sâlih Efendi Alajbegoviç'in derslerine devam etti. 1896'da Saraybosna'daki Şer'î Hâkimler Okulu'ndan (Şeriat-sko-Sudačka Škola) mezun oldu. Mostar'daki şer'î mahkemede stajını tamamladıktan sonra 1898-1926 yıllarında Bosna-Hersek'in Bileće, Ljubinja, Bijeljina ve Travnik şehirlerinde, 1926-1935 yılları arasında Saraybosna'da hâkimlik yaptı. 1935'te emekliye ayrıldı. Mayıs 1937'de Tuzla bölgesi Vakıf-Maarif Meclisi'nde vekil üye oldu. 1938'de üye seçildiği Ulemâ Meclisi'nde ölüncüye kadar başkanlık ve fetva emniyeti görevlerini üstlendi. Bu sırada Yüksek İslâm Şeriat-Teoloji Okulu'nda (Viša İslamska Šeriat-sko-Teološka Škola) misafir öğretim görevlisi olarak ders verdi: el-Hidaje adlı müslüman ilmiye cemiyeti kurulduğunda (1936-1937) bu cemiyetin ilk başkanı seçildi. 2 Mart 1943'te Saraybosna'da vefat etti.

Bosna-Hersek ulemâsı arasında İslâmî ilimlerde ve özellikle İslâm hukuku sahasında önemli bir şahsiyet sayılan Kerimoviç'in *İslamski Svijet* (Sarajevo), *Novi Behar* (Sarajevo), *Glasnik IVZ* (Glasnik VIS-Sarajevo), *el-Hidaje* (Sarajevo) gibi dergilerde, *Narodna Uzdanica* (Sarajevo), *Gajret* (Sarajevo) gibi takvimlerde ve *Hrvat* (Muslimanski Godišnjak Sarajevo) adlı yıllıkta çeşitli yazıları yayımlanmıştır.

Eserleri. 1. *Pitanje Određivanja i Regulisanja Islamskih Vjerskih Praznika* (İslâm'da dinî bayramların tesbiti ve düzenlenmesi [Sarajevo 1933]). Önce seri makaleler halinde *İslamski Svijet* dergisinde neşredilmiştir (II [Sarajevo 1932]). 2. *O Vakufu* (Şeriat-sko Vakufsko Pravo) (vakıf hakkında -şeriat vakıf hukuku [Sarajevo 1935]). Bu eser de seri makaleler

halinde *Glasnik IVZ* dergisinde yayımlanmıştır (III [Sarajevo 1935]). 3. *Šeriatsko Nasljedno Pravo - (Feraiz)* (şeriat miras hukuku-feraz [Sarajevo 1937]). *Glasnik IVZ* dergisinde neşredilmiştir (IV-V [Sarajevo 1936-1937]). 4. *Vakuf-*(Nekolike Aktuelne Napomene; Sarajevo 1941). Vakfın aktüel konularının ele alındığı eser *Glasnik IVZ* dergisinde de yayımlanmıştır (XI/3 [Sarajevo 1941], s. 69-80). Kerimoviç'in başlıca makaleleri de şunlardır: "İbadetski Vaktovi i Njihovo Astronomsko Računanje" (ibadet vakitleri ve bunların hesaplanması, *Novi Behar*, VIII/13 [Sarajevo 1934-35], s. 212-217); "O Mehdiji" (Mehdî hakkında; a.g.e., IX/1-3 [Sarajevo 1935-36], s. 7-10); "Sudska Nadležnost u Izvjesnim Šeriatskim Sporovima" (bazı şer'î meselelerde mahkemenin yetkileri; *Glasnik IVZ* [Glasnik VIS], II/5 [Sarajevo 1934], s. 267-274; II/10, s. 538-542); "O Erazi Miriji" (Mîrîfarazi hakkında; a.g.e., III/7 [Sarajevo 1935], s. 329-337; III/8-9, s. 369-373); "Problem Nezakonite Djece po Šeriatskom Pravu" (İslâm hukukunda gayri meşrû çocukların durumu; a.g.e., VIII/7 [Sarajevo 1938], s. 253-265); "Mješoviti Brak" (gayri müslimle olan evlilik-nikâh; *el-Hidaje*, I/3 [Sarajevo 1936-37], s. 33-40).

BİBLİYOGRAFYA :

Mahmud Traljić, *Istaknuti Bošnjaci*, Sarajevo 1998, s. 65-70; a.mlf., "Mehmed Ali ef. Čerimović", *Glasnik IVZ*, XL/6, Sarajevo 1977, s. 618-621; "Merhum Mehmed Ali ef. Čerimović", a.e., VI/4 (1943), s. 76.

MAHMUD TRALJIĆ

KERİMÜDDİN AKSARÂYÎ

(bk. AKSARÂYÎ, Kerimüddin).

KERKÜK

(كرکوك)

Kuzey Irak'ın doğusunda tarihi bir şehir.

Zağros dağlarının eteklerinde deniz seviyesinden 310 m. yükseklikte kurulmuştur. Irak'taki Türk toplumunun en önemli kültür merkezlerinden biri olan Kerkük Musul'a 140 km., Bağdat'a ise 248 km. uzaklıktadır. Şehrin adı tarih boyunca farklı şekillerde geçer. Asur Hükümdarı "Sartnabal'in şehri" anlamında Kerh suluh (kerh = şehir), milâttan önce II. yüzyılın ortalarında Arrapkha, Seleukoslar döneminde Seleukos, Sâsânîler tarafından Kermakân, Süryânî ve hristiyan kaynaklarında Beyt-i Kermai, el-Kerh olarak

anılır. XIV. yüzyılın sonlarına doğru burayı fetheden Timur döneminde şehir Kerkük şeklinde ilk defa Şerefeddin Ali Yazdî'nin tarihinde zikredilir.

Şehrin kuruluş tarihi kesin olarak tesbit edilememişse de Asur Hükümdarı Sarnabal tarafından milâttan önce 800'lerde Medyalılar'a karşı koyacak bir kale olarak kurulduğu tahmin edilmektedir. Burası Asurlular'dan sonra Persler'in eline geçti, Makedonyalı İskender'in idaresinde bulundu. Bu dönemde Hıristiyanlık da yayılmaya başladı ve şehir Nestûrîler'in önemli bir merkezi oldu. Hz. Ömer'in kumandanlarından İyâz b. Ganm'in idaresindeki müslümanlar 21 (642) yılında Kerkük ve civarını ele geçirdiler. Emevîler, özellikle de Abbâsîler döneminde önemli sayıda Türk nüfusu bölgeye yerleştirdi. Hamdânîler ve Ukaylîler idaresinde bulunduktan sonra Büyük Selçuklular'ın hâkimiyetine girdi. Begteginliler'in ardından Abbâsîler'in idaresine giren Kerkük Moğol istilâsını müteakip sırasıyla İlhanlı, Celâyirli, Karakoyunlu, Akkoyunlu ve Safevî yönetimine geçti. Yavuz Sultan Selim'in İran'a karşı Çaldıran zaferini kazandıktan sonra Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun fethi için görevlendirildiği Bıyıklı Mehmed Paşa, Rebûlâhir 923'te (Mayıs 1517) Mardin Koçhisarı (günümüzde Kızıltepe) yakınlarında Safevîler'i kesin bir yenilgiye uğratarak Kerkük de dahil Mardin, Musul, Hasankeyf (Hısnıkeyfâ) ve Rakka gibi yerleri alarak bölgede Osmanlı hâkimiyetini sağladı. Fakat bölge üzerindeki Osmanlı-İran mücadelesi sırasında sık sık el değiştiren şehir, Kanûnî Sultan Süleyman'ın 1534 tarihinde düzenlediği İrakeyn Seferi'nin ardından tam olarak Osmanlı idaresine girdi ve doğudan gelecek saldırılara karşı önemli bir savunma merkezi oldu. Bu sefer sırasında Kanûnî 17 Şevval 941'de (21 Nisan 1535) Kerkük'e gelmiş ve yirmi dört gün burada kalmıştı. Kerkük bundan sonra Musul ile Bağdat arasındaki ticaret yolunun önemli bir uğrağı konumunu da kazandı. 1033'te (1624) Bağdat'ı alan Safevîler Kerkük'ü ele geçirdilerse de Hüseyin Paşa tarafından 1039'da (1630) geri alındı. 1145'te (1732) Bağdat'ı kuşatan İranlılar Erbil ve Kerkük'e de birer askerî müfreze gönderdiler. Fakat Osmanlı kuvvetlerinin karşı saldırısı üzerine büyük kayıplar vererek geri çekildiler. Ertesi yıl şehre beş saat mesafede olan Leylân mevkiindeki savaşta Osmanlılar yenilince (26 Ekim) Şehrizor, Kerkük ve Derne Nâdir Şah tarafından işgal edildi, ancak

dından yeniden Osmanlı idaresi altına alındı. Nâdir Şah, 1156'da (1743) 400.000 kadar olduğu rivayet edilen ordusuyla Kerkük Kalesi önüne gelip burayı top ateşine tuttuktan sonra ele geçirdiyse de kale 1746 tarihli Osmanlı-İran Antlaşması ile Osmanlı Devleti'ne devredildi. I. Dünya Savaşı'nın sonlarına doğru 1918 Nisanında Tuzhurmatu'da bozguna uğrayan Osmanlı birlikleri Kerkük'e çekildi. 7 Mayıs'ta İngilizler Kerkük'ü işgal ettiler, ancak 27 Mayıs'ta şehir Osmanlı kuvvetleri tarafından geri alındı. 28 Ekim 1918'de başlayan İngiliz hücumları üzerine Osmanlı birlikleri burayı boşaltıp Altınköprü'ye çekildiler ve böylece Kerkük'te İngiliz idaresi kurulmuş oldu. 10 Ekim 1922'de İngiliz-İrak Antlaşması ile Irak İngiltere himayesi altına alındı. Kerkük, Mîsâk-ı Millî sınırlarına dahil olmasına rağmen 5 Haziran 1926'da Ankara'da İngiltere, Irak, Türkiye arasında imzalanan "sınır ve iyi komşuluk ilişkileri" antlaşmasıyla İngiliz mandasındaki Irak Devleti'ne bırakıldı.

Kerkük şehri düz bir ovada kurulmuştur. Milâttan önce III. yüzyılda yapılan kale bir tepenin üzerinde yer alır. Şehrin ortasından kışın taşan, yazın kuruyan Hassa çayı geçer. Hassa çayı şehri Eski-yaka ve Koryayaka olmak üzere iki yakaya

Kerkük'ün XVI. yüzyıldaki durumunu gösteren bir minyatür (Matrakçı Nasuh, *Beyân-ı Menâzil-i Sefer-i İrakeyn*, İÜ Ktp., nr. 9664, vr. 73^a)

ayırır. Kale ile beraber şehir üç kısma bölünür. Kale askerî yönden stratejik öneme sahiptir ve şehrin ilk yerleşim yeridir. Çevresine hâkim surları ve dar sokakları vardır. Kerkük'e uğrayan seyyahlar kalenin ve etrafındaki surların topraktan yapıldığını bildirirler. Kalenin içindeki kesim Hammam, Ağalık ve Meydan adlı üç mahalleden oluşmaktadır. Şehrin kale dışına taşması muhtemelen nüfusun da baskısıyla XVII. yüzyılda olmuştur. Eski-yaka (Karşı-yaka) kesiminde kale çevresinde zaman içerisinde ortaya çıkan Çay, Çukur, Musallâ, Bulak, Avcı, Piryadi, Ahî Hüseyin, İmam Kâsım adlarında sekiz mahalle bulunuyordu. Korya kısmında ise Şatırlı, Sarı Kâhya, Beyler ve Tisin adlı mahalleler vardı.

XVIII. yüzyıl sonlarıyla XIX. yüzyıl başlarında şehri gören seyyahlar burayı güzel bir şehir olarak tavsif ederler, hıristiyanların Nestûrî ve Keldânî kilisesi mensubu olduklarını, müslümanlara ait otuz kadar cami ve mescid bulunduğunu, buradaki tüfekçi ustalarının civarda oldukça şöhret yaptıklarını, şehirde 6000 kadar hânenin 160'ını hıristiyan, 300'ünü yahudilerin oluşturduğunu, geri kalanların Türkler'den meydana geldiğini yazırlar. 1830'da veba salgını şehirde etkili olmuş ve nüfusun azalmasına yol açmıştır.

Kerkük'ün yerleşik halkı, ilk yerli unsur olan Asurîler'in yanı sıra İslâmiyet'ten sonra Araplar ve zaman içerisinde İranlılar'ın gelişile Kürtler ve bölgeye uzun süre hükmeden Türkmenler'den oluşmaktadır. Türkmenler şehrin merkez ve yakın köylerinde çoğunluğu teşkil ederler. Şehirde Türkmenler'in yanı sıra önemli sayıda yahudi ile hıristiyan ve az sayıda Ermeni vardı. Kürtler şehrin kuzey mahallelerinde oturuyorlardı; Araplar ise güney ve güneybatıda yoğunlaşmışlardı.

Şehrin nüfusu hakkındaki en eski kaynak 955 (1548) yılına iner (TK, TD, nr. 111). Bu sayım defterindeki kayıtlara göre Kerkük kasabasında 185 hâne, yirmi dört mücerred (bekâr) müslüman, 104 hâne yahudi ve elli üç hâne, bir mücerred hıristiyan olmak üzere toplam 342 hâne, yirmi beş bekâr erkek nüfus bulunmaktaydı (yaklaşık 2420 kişi). Aynı tarihte Kerkük'ün merkez olduğu sancakta ise toplam 6283 hâne ve 934 bekâr nüfus mevcuttu (45.000 kişi). XVI. yüzyıldaki bu nüfus sonraki asırlarda çeşitli dalgalanmalarla da olsa süreklilik gösterdi. XIX. yüzyılda giderek artış eğilimine girdi. Kerkük şehrinin 1850'lerdeki nüfusu 17-

KERKÜK

20.000 kişi arasındaydı. 1881-1883 genel nüfus sayımına göre Kerkük'te 22.008 müslüman, iki Rum, 243 Katolik ve 441 yahudi olmak üzere toplam 22.694 kişilik bir nüfus mevcuttu. Şemseddin Sâmî 1890'lardaki Kerkük nüfusunu 30.000 kişi olarak verir. 1308 (1890) tarihli *Musul Vilâyeti Salnâmesi*'ne göre Kerkük şehrinde 4630 hâne, on iki han, 1183 dükkân ve mağaza, sekiz hamam, otuz altı cami ve mescid, beş medrese, on iki mektep, üç fırın, on tekke ve zâviye, beş kilise ve manastır, iki kışla ve on karakol-hâne bulunmaktadır.

Kerkük çevresi özellikle petrol kaynaklarıyla tanınır. Çevrede petrolden başka tuz, mermer ve zift kömürü kaynakları da bulunmaktadır. Bu yörede petrol (ham petrol), kükürt ve ziftin mevcudiyeti eski çağlardan beri bilinmektedir. Tanzimat'tan önce petrol kaynaklarını işletme ve bunlardan faydalanma hakkı toprak ve timar sahiplerine verilmiş, 1847'den itibaren devlet denetimine alınmış ve müzayede yoluyla işletilmiştir. 1927'de Kerkük'ün güneyindeki Baba Gürgür'de yapılan sondaj sonucunda 500 m. derinlikte zengin petrole ulaşılmıştır. Kerkük'ten çıkıp Türkiye'nin Yumurtalık Limanı'na kadar uzanan petrol taşıma hatlarından birincisi 1977'de, ikincisi 1987'de devreye girmiştir.

Şehirde birçok tarihî eser mevcuttur. Bunların başında Kerkük Kalesi gelmektedir. Kale içinde Dânyâl, Mîkâil, Hanâniyâ (Huneyn), Azriyâ adlı yahudi peygamberlerine atfedilen türbe ve camiler, Meydan Camii ve Şeyh Necib (Tekke) Camii bulunmaktadır. Kale dışında İmam Kâsım ve İmam Muhammed ile Ahî Hüseyin, Şeyh Muhiddin, Berzencî ve Ebû Ülük türbeleri vardır. Bunlardan başka kiliseden çevrilme Büyük Camii (Câmi-i Kebîr), Nu'mân Camii, Emîr Mehmed Paşa Camii, Erse-lân Paşa Camii, Bulak Mahallesi Mevlî-hânesi, Nakışlı Minare, Kaysârî (Kaysâriye) denilen kapalı çarşı ile Kerkük Askerî Kışlası gibi tarihî yapılar da mevcuttur.

Osmanlı idaresi altına girdikten sonra 1534 İrakeyn Seferi ardından Bağdat fethedilip aynı adla bir eyalet teşkil edilince Kerkük de sancak merkezi haline getirilerek Bağdat eyaletine bağlandı. 1542 tarihli olduğu tahmin edilen Bağdat eyaleti kanunnâmesine göre Kerkük, Bağdat eyaletinin bir sancağının merkeziydi. Bu tarihte Kerkük merkez nahiyesinin yirmi dört köyü mevcuttu. 1548 yılında Kerkük sancağı Kerkük ve Dakük adlı iki

nahiyeden oluşuyordu. Kerkük nahiyesi sınırları içinde elli altı köy, yedi taife (aşiret) bulunmaktaydı. Dakük'ta ise köy sayısı on sekizdi. XVI. yüzyılın ikinci yarısına ait sancak listelerinde Kerkük Bağdat eyaletine bağlı bir sancak olarak geçer. XVII. yüzyılda tutulmuş listelerde ise adına rastlanmaz. Bu muhtemelen Şehrizor (Şehrizol) beylerbeyliğinin aynı adlı sancağı ile birleşmesinden kaynaklanmıştır. Nitekim XVII. yüzyılın ikinci yarısında Şehrizor eyaleti içinde zikredilir. XVIII. yüzyıl başlarında yıkıma uğrayan Şehrizor'un yerine eyalet merkezi (paşa sancağı) oldu. Doğuda Musul, kuzeyde Diyarbakır, batıda Halep ve güneyde Suriye ile çevrili Zor sancağı ile isim benzerliğinden dolayı bilhassa yazışmalarda birine ait olan evrak ve mektuplar yanlışlıkla diğere gittiğinden 25 Şâban 1310 (14 Mart 1893) tarihinde adı tekrar Kerkük olarak değiştirildi.

1266 (1850) yılında Bağdat vilâyetinin sancağı olup Kerkük ve Karahasana, Göktepe, Şivân, Tâzehurmatu, Tâûk (Dakük), Beşîr, Cebârî, Gül, Kalkanlı, İftihar ve Melha nahiyelerinden müteşekkildi. 1284'te (1867-68) Bağdat vilâyetinin Şehrizor livâsının merkeziydi. Sancak Nefsi-kerkük, Köysancak, Erbil ve Altınköprü'den oluşuyordu.

Kerkük 1892'de Musul vilâyetine bağlıydı. Nefsikerkük'ün yanı sıra Melâhe, Tuzhurmatu, Altınköprü, Keyl ve Şivân olmak üzere beş nahiyesi ve bu nahiyelere bağlı 352 köyü mevcuttu. Kerkük, 1894 yılında ve daha sonraki dönemlerde Musul vilâyetinin bir sancağı durumundaydı. Erbil, Salâhiye, Köysancak, Râvendüz ve Râniye kazaları bu sancağı teşkil etmekteydi. 1902'de merkeze (Kerkük) bağlı nahiyeler, Nefsikerkük, Melâhiye, Tuzhurmatu, Altınköprü, Keyl ve Şivân olup toplam 348 köyü vardı. Nefsikerkük'e bağlı köy sayısı 133'tü.

Irak yönetimindeki Kerkük vilâyeti 1957'de merkez ilçe, beş nahiyeye ve 520 köyden ibaretti. Kerkük vilâyetinin diğer ilçeleri olan Kifrî'nin 318, Cemcemal'in 202 ve Tuzhurmatu'nun 234 köyü vardır. Böylece Kerkük vilâyetine toplam dört ilçe, on dört nahiyeye ve 1274 köy bağlıdır. 1976'dan sonra Irak'taki idarî yapı yeniden değiştirilmiş, yeni muhafazalar ortaya çıkarılarak Irak'ın muhafaza sayısı on sekiz olmuş, bu arada Kerkük muhafazasının adı da Temîm olarak değiştirilmiştir. Bu muhafazanın merkezinin adı yine Kerkük'tür.

1990'da Kerkük muhafazası merkez Kerkük kazası ve Havice kazası olmak üzere iki kazadan ibarettir. Kerkük kazasının Karahasana, Şivân, Tâzehurmatu, Dakük ve Becî isminde beş nahiyesi mevcuttur. Havice kazasının ise Abbas ve Riyâz adlı iki nahiyesi vardır. Kerkük şehrinin nüfusu son yıllarda 400.000'i biraz geçiyordu (1987'de 418.624). Merkezi Kerkük olan muhafazanın nüfusu ise 592.869 idi (ayrıca bk. İRAK [Irak Türkleri]).

BİBLİYOGRAFYA :

- TK, TD, nr. 111, vr. 25-84; nr. 258, vr. 1-18; nr. 582, vr. 2, 147-149; Matrakçı Nasuh, *Sefer-i İrâkeyn*, vr. 73^b; Kâtib Çelebi, *Cihannümâ*, s. 447; Naimâ, *Târih*, II, 830, 851-852; C. Niebuhr, *Voyage en Arabie, en d'autres pays circonvoisins*, Amsterdam 1780, s. 274; *Musul Vilâyeti Salnâmesi* (1308), s. 138-139; *Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmâniye* (1310), s. 502-504; a.e. (1320), s. 529-531; a.e. (1323), s. 659-661; a.e. (1328), s. 804-806; İbrahim Hilmi, *Memâlik-i Osmâniyye Cep Atlası*, İstanbul 1332, s. 220-225; Mehmed Hürşid Paşa, *Seyahatnâme-i Hudûd* (nşr. Alaattin Eser), İstanbul 1997, s. 168-169, 171; Râvolf, *Ruhletü'l-müşrik ilâ 'İrâk ve Süriyâ ve Filistin, sene milâdi 1573* (trc. Sâlim Tâhâ et-Tikritî), Irak 1978, s. 198; H. Petermann, *Reisen im Orient 1852-1855*, Amsterdam, ts., s. 317, 321; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, III/1, s. 226, 303; Enver Yakuboğlu, *Irak Türkleri*, İstanbul 1976, s. 10-16; Ahmet Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlipleri*, İstanbul 1992-94, IV, 201-203; VIII, 175-176; *Musul-Kerkük İle İlgili Arşiv Belgeleri: 1525-1919* (BA Daire Başkanlığı), Ankara 1993, s. 7-8, 15, 26-28; Suphi Saatçî, *Tarihi Gelişim İçinde Irak'ta Türk Varlığı*, İstanbul 1996, s. 35-36; Ahmet Gündüz, *Osmanlı İdaresinde Musul: 1532-1639* (doktora tezi, 1998), Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 30-33, 52, 235, 245; Sinan Marufoğlu, *Osmanlı Döneminde Kuzey Irak: 1831-1914*, İstanbul 1998, s. 33, 38-40, 51; a.mlf., "Osmanlı Döneminde Kerkük Şehrinin Sosyal ve İktisadi Yapısı (1847-1908)", *TDA*, sy. 103 (1996), s. 15-43; Nilüfer Bayatlı, *XVI. Yüzyılda Musul Eyâleti*, Ankara 1999, s. 83-85, 92-106; Erdiç Gülcü, *Osmanlı İdaresinde Bağdat: 1534-1623* (doktora tezi, 1999), Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 34, 38-39; Nazmi Sevgen, "Kerkük Türkleri-1", *BTTD*, VII/38 (1970), s. 8-10, 16; VII/39 (1970), s. 13-16; VII/40 (1971), s. 24-27; Halil Sahillioğlu, "Osmanlı Döneminde Irak'ın İdarî Taksimatı" (trc. Mustafa Öztürk), *TTK Belleten*, LIV/211 (1990), s. 1233-1254; Fazıl Demirci, "Irak Türklerinin Bugünkü Yerleşim Yerleri", *Kerkük*, I/1 (1990), s. 4-8; Mustafa Cevad, "Tarihte Kerkük" (trc. Ekrem Pamukçu), a.e., I/1 (1990), s. 14-18; Mehdi İhan, "Kerkuk and Dakok in Mid-sixteenth Century...", *REI*, LX/2 (1992), s. 529-531; a.mlf., "XVI. Yüzyılda Şehrizol Sancağı", *AÜ Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi: OTAM*, sy. 4, Ankara 1993, s. 161-168; *Kâmûsü'l-a'lâm*, V, 3846; "Kerkük", *TA*, XXI, 495-499; J. H. Kramers, "Kerkük", *IA*, VI, 589-591.

